

ANADOLU-TÜRK FOLKLORUNDA GEYİK

Deer in Anatolian-Turkish Folklore

Yrd. Doç. Dr. Zekeriya KARADAVUT*
Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL**

ÖZET

Yaşadığı çevreyi ve etrafındaki canlı cansız bütün varlıkları kendisi gibi yiyen, içen, nefes alan ve yayan varlıklar olarak kabul eden ilkel insan, başlangıçta kendisini bunlardan ayrı tutmamış, zaman zaman da özellikle hayvanlarla akrabalık ilişkisi kurmuştur. Bu ilişki hayvanın etinden faydalanma gibi faydacı bir boyut da kazanınca hayvanlar hakkında birtakım inanma ve efsaneler de teşekkül etmiştir.

İşte bunlardan biri olan geyik, Türklerin çok eskiden beri hakkında inanma ve efsaneler teşekkül ettirdiği hayvanların başında gelmektedir. Öyle ki medeniyet ve kültür olarak yaşadıkları her farklı dönemde bile geyikle olan ilişkilerini kesmemiş, onu yeni dairelerinin şartlarına uydurmuşlardır.

Bu makalede Anadolu Türk folklorunun hemen hemen her türünde *türeyiş unsuru*, *av hayvanı*, *yol gösterici*, vb. gibi pek çok farklı fonksiyonlarla karşımıza çıkan geyik unsuru örneklerle değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler

Anadolu, folklor, geyik

ABSTRACT

Primitive mankind accepted the living and unliving creatures around him as drinking, breathing and living creatures like himself and didn't separate himself from these creatures so that sometimes had relative relations with the animals. When these relations gained a profitable dimension, beliefs and legends occurred.

The deer is one of the chief animals about which Turks formed beliefs and legends. In that case, Turks didn't also cut their relation with deer in every different period they lived; they adapted deer to their new conditions.

In this article, deer which appears as derivation element hunting animal, guide, is going to be evaluated with the help of examples.

Key Words

Anatolia, folklore, deer

İnsanlar, özellikle ilkel dönemlerde, hayvanlarla çok sık karşı karşıya gelmişlerdir. Bunun sonucu olarak da, insanlarla hayvanlar arasında, bugün zorlanarak anlamaya çalıştığımız inanmalar sistemini ortaya çıkarmıştır.

Türklerin hayvanlarla olan ilişkilerinin temelinde, konargöçer kültürün doğurduğu ekonomik mecburiyetler ile eski inançlarının animist kalıntıları yatmaktadır. Avcılık ve hayvancılıkla geçimlerini sağlayan konargöçer Türkler, avcılıkla uğraştıkları dönemlerde karşılıklarına çıkan yabani hayvanları avla-

mışlardır. Av esnasında, bu hayvanların saldırılarına uğrayarak yaralandıkları, hatta hayatlarını kaybettikleri de olmuştur. Hayvancılıkla uğraştıkları dönemlerde de, sürülerine saldırıp maddi kayba uğramalarına sebep olan yabani hayvanları, sürülerini korumak için avlamaya mecbur kalmışlardır. Bu esnada da yabani hayvanların saldırılarına uğrayarak fiziksel zararlar görmüşlerdir.

Yerleşik hayata geçtiğinde de tarım ve ticaretle uğraşan Türk insanı, bu sefer de tarlalarındaki mahsulüne zarar veren veya ticaret kervanlarına saldıran

* Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü, Konya.
Karadavut@yahoo.com

** Oktay-Olcay Yurtbay Anadolu Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Zonguldak.

yabani hayvanlardan kaynaklanan maddi ve manevi zararlarla karşı karşıya kalmıştır.

Türkler, ekonomik kaygılarının yanında, tarihi dönemler içerisinde mensup oldukları dinî inanç sistemlerinden kaynaklanan sebeplerden dolayı da hayvanlarla sıkı ilişkiler kurmuşlardır. Özellikle “hayvan atalık” kavramının hâkim olduğu ilkel inanç sistemlerine mensup oldukları dönemlerden kalma inançlarını, bugün dahi mensup oldukları dinlere ve dolayısıyla da dinî inançların etkili olduğu sosyal hayatlarına dâhil etmiştir.

Ama kanaatimizce, dinî sebeplere dayanan hayvan-insan ilişkisinin temelinde, insanlığın ilk dönemlerinde karşımıza çıkan ekonomik sebepler yatmaktadır. Çünkü insanlığı, dinî inançlarını çoğu zaman ekonomik ve sosyal gereksinimleri doğrultusunda geliştirmiştir. İslamiyet’te at eti yenmesinin günah olduğuna dair herhangi bir ibare yokken, Türkler atı savaşlarda ve günlük hayatta binek hayvan olarak kullandıkları için, at eti yemeyi çoğu zaman yasaklamışlardır. Ve bu yasak çoğu kez de dinî bir kural olarak kabul edilmiştir.

Bütün bu saydığımız sebeplerin ve gereksinimlerin ışığında, Türk milleti, hayatında önemli bir yere sahip olan hayvanlara daima anlaşılması zor kutsiyetler yüklemiş ve bu kutsiyetlerin doğrultusunda hayvanlarla olan ilişkisinde, kendisine yardımcı olacağına inandığı kuralları topluluğu oluşturmaya çalışmıştır.

Türkler, kimi zaman sürülerine ve kendilerine saldıran kurtla, kimi zaman kendisine yoldaş olan atla, kimi zaman da avlamak için karşısına çıkan en uygun hayvan olan geyikle ilgili inanmalara sahip olmuşlardır.

Yaşam şartlarının mecburiyetinden dolayı hayvanlarla sıkı ilişkiler içerisinde

bulunan Türkler, bu ilişkilerin sonucunda edindikleri izlenim ve deneyimlerini folklor ürünlerine de dâhil etmişlerdir.

Türk folklor ürünlerinde geyiğin öne çıkan fonksiyonlarını, bu fonksiyonların temellerinde yatan sebeplerle birlikte Anadolu sahasında tespit ettiğimiz folklor ürünü metinleriyle değerlendirdiğimizde karşımıza geyiğe ait şu özellikler çıkmaktadır:

A. Türeyiş Unsuru Olarak Geyik

Kendisinden üstün güçlere sahip olan hayvanlar, dünyayı tanımaya çalışan ilkel insanın zihninde farklı inançların oluşmasına sebep olmuştur. Kendisinde olmayan güçlere sahip olan hayvan, kas gücü, görüş keskinliği, güçlü koku alma duyusu ve yön bulma yeteneği ile ilkel insanın zihninde mükemmelleştirilmiştir (Roux 2005: 71). Hayvan, ilkel Türk insanın zihninde insan olmayan, endişe veren bazen de yüceltilendir. Aynı zamanda çok yakın, çok alışıldık olan ve bu sebeple de güven duyulan bir canlı türüdür (Roux 2005: 70). Hayvanların doğada meydana gelen olayları (depresyon, sel vb.) insandan önce hissetme özelliği de ilkel insanın hayvana verdiği değerini sebepleri arasındadır. İlkel Türk insanının hayvanları kendisi gibi yaşayan, düşünen ve konuşan varlıklar olarak algılaması ve onları korktuğu veya gücün simgesi olarak gördüğü için kutsallaştırıp onlarla akrabalık kurma isteği hayvandan türeyiş konulu çok sayıda anlatmayı meydana getiren sebeplerin başında geldiği görülür. (Karadavut: <http://www.haberakademi.net/default.asp?inc=makaleoku&hid=223>)

Göktürklerin ve Uygurların kurttan türeyişi ile ilgili efsaneler, Türk mitolojisinde yer alan türeyiş efsanelerinin temelini oluşturur. Türk mitolojisinde kurttan başka geyik de hayvandan türeyiş unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Göktürklerin anasının dişi bir geyik olduğunu anlatan efsaneye göre;

“Göktürklerin atalarından biri, sık sık bir mağaraya giderek orada dişi bir Deniz-Tanrısı ile sevişirmiş. İkisi arasındaki bu aşk ilgileri devam ederken, günün birinde bu Göktürk reisi, bir süre avı düzenleyerek ordusu ile ava çıkmış. Askerler geniş bölgelerdeki vahşi hayvanları sürerek, nihayet küçük bir yere sıkıştırmışlar. Bundan sonra da avlarının etrafını çevirip, birer birer avlamağa başlamışlar. Tam bu sırada askerlerden biri, karşısına çıkan bir Ak-geyiği okuyla vurarak öldürmüştü. Bundan sonra sevgilisini yerinde bulamayan Göktürk reisi, meseleyi anlamış ve bu Ak-geyiği vuran askerle onun kabilesini cezalandırmış. Bu cezaya göre Göktürklerde insan kurbanları, hep bu askerin kabilesinden verilirmiş.” (Eberhard 1996: 86).

Kırgızların atalarının “Boynuzlu Maral Ana” olduğuna dair beslenen inancın izleri günümüzde dahi yaşamaktadır. *Beyaz Gemi* adlı romanda Cengiz Aytmatov, Kırgızların soyunun “Boynuzlu Maral Ana” tarafından düşmanların elinden kurtarılan çocuklardan türediğine dair inancı konu edinen efsaneye sık sık değinir.

Giresun’da anlatılan “Ana Geyik” efsanesinde, annesi tarafından bir ağacın kavuğuna terk edilen çocuğun dişi bir geyik tarafından beslenişine ve bu çocuğun neslinden gelenlerin “Yaylaoğulları” sülalesini oluşturduğuna dair beslenen inancın izleri görülür (Gökşen 1999: 175).

Bir başka “Ana Geyik” efsanesinde, elik keçi tarafından emzirilerek hayatta kalan çocuğun sülalesinin çocuklarının “Bizim atamızı elik keçiler beslediği için onlar bizim atamız sayılır.” şeklindeki inançları karşımıza çıkmaktadır (Gökşen 1999: 176).

“Geyik Ana” adlı bir başka efsanede

de “Bayraktaroğlu” sülalesinin atasının elik keçi tarafından emzirilen bir çocuk olduğu anlatılır (Gül 1998: 41-42).

B. Av Hayvanı Olarak Geyik

İslamiyet öncesi Türk toplumları konargöçer kültürün mecburiyeti olarak avcılık ve hayvancılıkla uğraşarak ekonomik ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır. Oğuz Kağan’ın, sürülerini basıp atlarını yiyerek halkına zarar veren gergedanla yaptığı mücadelede, önce bir geyiği avlayıp onu gergedana karşı yem olarak kullanması çok dikkat çekicidir. Çünkü Oğuz Kağan’ın aklına avlamak için ilk olarak gelen hayvan geyiktir (Ögel 2003: 116).

Göktürk Abidelerinde geçen şu ifadeler de geyiğin Türkler arasında yaygın şekilde avlanan bir av hayvanı olarak değer kazandığına işaret etmektedir:

“Çogay kuzın Kara Kumug olurur ertimiz. Kiyik yiyü tabışgan yiyü olurur ertimiz. Budun boguzı tok erti.”

(Çogay’ın kuzey yamaçları ile Kara Kum’da oturuyorduk. Geyik yiyerek, tavşan yiyerek oturuyorduk. Millet’in boğazı tok idi.) (Ergin 1999: 66-67).

Dede Korkut Hikâyeleri’nde, ava çıkmak isteyen Salur Kazan beylerine seslenirken av hayvanı olarak geyiği öne çıkarır:

“...yoryyalum a bigler, av avlayalum kuş kuşlayalum, sığın geyik yikalum...” (Ergin 2004: 95).

Ancak Dede Korkut Hikâyeleri’nde geçen geyik avları, spor amaçlı yapılan avlardır. Yani ekonomik kaygı güdülmenden yapılmıştır. Türklerin en eski spor dallarından biri olan avcılık, özellikle hanedan soyunun ilgilendiği bir spor dalıdır. Osmanlı padişahlarından Avcı Mehmet’in lakabı da bu sporun özellikle hanedan soyu için ne kadar önemli olduğunu gösterir.

Geyiğin av olması fonksiyonu Anadolu sahasında karşımıza çıkan mâni-

lerde de yer almıştır. Aşağıdaki mânide avcıların ceylân avlamak için çektikleri sıkıntılara değinilmektedir.

*Birinden,
Geçti göynüm birinden.
Avcular ceylan için
Dâim çıkmaz bir inden.
Cihandan âhım aldım,
Alamadım birinden* (Elçin 1990: 56).

Yukarıda değindiğimiz ekonomik gerçekliklere rağmen Türk insanın düşüncesinde kutsal ve iyilik getiren bir hayvan olarak kabul edilen geyiğin avlanmasının çoğu zaman uğursuzluk getireceğine inanılmaktadır. Çünkü geyik vahşi bir hayvandır. İlkel insanın zihninde evcil hayvanlar insanlar topluluğuna aitken, vahşi hayvanlar tanrılar topluluğuna aittir (Bonney 2000: 375).

Bu inanışla ilgili olan “Alageyik” efsanesinde, geyik avına meraklı olan genç, düğün gecesi gelini ortada bırakıp seslerini duyduğu geyiklerin peşinden gider ve içlerine su birikmiş oyuklardan birine düşüp boğularak can verir (Seyidoğlu 1985: 137).

Bir *Erzincan Efsanesi*’nde kadının sağdığı geyiği öldüren avcılar, kadının duasıyla taş kesilirler (Sakaoğlu 1992: 76).

Aynı inanışın ürünü olan “*Yavru Ceylan*” efsanesinde, yavru bir ceylanı öldüren Sarı Avcı, eve vardığında küçük oğlunun öldüğünü görür ve bundan sonra bir daha ceylan avlamaz.

Müslüman-Hıristiyan mücadelesinin konu edinildiği *Battal Gazi Destanı*’nda da, Battal Gazi’nin babası Hüseyin Gazi avlamak için bir geyiğin peşinden gider ve bunun sonucunda da düşmanları tarafından şehit edilir (Köksal 2003: 16-17).

“Geyik Avı” adlı türkü de geyik avlarken kayada kalıp can veren avcının hikâyesini dile getirmektedir.

*Sabahtan da kalktım geyik avına
Geyik çekti bizi kendi dağına
Tövbeler tövbesi geyik avına
Siz gidin avcılar kaldım kayada*
(Esen 1986: 159-160).

“Geyik avına biyol (bir kere) giden bir daha tövbe eder.” (Yalman 1977: 399). atasözünde de geyik avının uğursuzluk getireceğine dair beslenen inancın izleri karşımıza çıkmaktadır.

Geyik, aşık şiirinde de av hayvanı olması özelliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda verilen dördlükte Karaca Oğlan memleketine olan özlemine dile getirirken geyik avladığı günlere olan özlemine de dile getirir.

*Karac’Oğlan der ki güle ağdığım
Bazı bazı hatırına değdiğim
Yeğün ata binip ceylan koğduğum
O ıssız çöllere göresim geldi* (Cunbur 2005: 115; Sakaoğlu 2004: 440).

Toroslardan derlenen “Toroslar, Geyik Avcısı ve Aksakallı İhtiyar” masalında da aksakallı bir ihtiyar tarafından geyik avlamaması konusunda uyarılan avcının ihtiyarın sözünü dinlemeyerek geyikleri avlaması ve bunun sonucunda dağların ruhu olan aksakallı ihtiyar tarafından cezalandırılması sonucunda dağlarda kayboluşu anlatılır (Belekoğlu 1974: 7018).

Tahtacılar da, geyik kutsal bir hayvan olarak kabul edilmiştir. Onlara göre geyik avlamak yasaktır. Geyik avı, Tahtacılar tarafından günah olarak kabul edilir. Geyik avlayan kişinin büyük felaketlere uğrayacağına inanmaktadırlar. Tahtacılar bütün Türk boylarında yaygın olan bu inançların yanında geyiğin bir çeşit melek olduğuna da inanırlar (Selçuk 2004: 245).

Hatay’den alınan aşağıdaki nefes, aslında geyik şekline girmiş bir veli olan geyiği avlayanların felakete uğrayacağı inancının güzel bir ifadesidir:

*Sana derim sana geyik erenler
Bize sevda sana dalga verenler
Dilerim Mevlâ'dan onmaz vuranlar
Kaçma benden kaçma avcı değilim*
(Ocak 2003: 217).

Anadolu Türk folklor ürünlerinde çok sık rastlanan geyik avı yasağının sebebi ilk bakışta bir önceki bölümde değindiğimiz totemist inançlardan doğan bir yasağı düşündürmektedir. Ancak Türk düşüncesinde kutsal olarak kabul edilen diğer hayvanların avlanmasına yönelik böyle başka bir yasağın olmaması bizi bu düşünceden uzaklaştırmaktadır.

Velilikle ilgili olarak yukarıda verdiğimiz örnek, bizi geyik avı yasağının sebebinin dinî inançlar ve bu inançların temellerinde aramaya itmektedir. Geyiğin "şekil değıştırme" fonksiyonuyla karşımıza çıktığı folklor ürünü metinlerde bu inançlar örnekleriyle karşımıza çıkacaktır.

C. Yol Gösterici Olarak Geyik

Hayvanların içgüdüsel yeteneklerinden olan yön bulma, bu özelliğe sahip olmayan ilkel insan tarafından her zaman ilginç ve olağanüstü bir güç olarak kabul edilmiştir. Bu özellik, birçok halk anlatmasında temel unsur olarak yerini almıştır. Yol göstericilik bazen maddi, bazen de manevi anlamdaki bir yol göstericiliği içermektedir.

Maddi anlamdaki yol göstericilikte geyik, genellikle bir mekâna ya da sevgiliye giden yolu gösterir.

Ergenekon ve Oğuz Kağan Destanları'nda yol gösterici hayvan kurttur. Bu destanlara benzeyen diğer halk anlatmalarında geyik de yol gösterici olması özelliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Hunlara ait olan bir efsanede Hun avcılarının peşine düştüğü dişi bir geyiğin avcılarını geçilemez sandıkları bataklıkta içine çekişi, bataklıkta içine giren avcılarının bataklıkta geçilebileceğini fark etmeleri ve bunun sonucunda da İskite-

rin memleketlerine ulaşmaları anlatılır (Ögel 2003: 578).

Dede Korkut hikâyelerinde Bamsı Beyrek, önüne çıkan geyiklerden birinin peşine düşer ve bunun sonucunda Banu Çiçek'in otağına gelir (Ergin 2004: 121-122)

Hz. Muhammed'in torunu Muhammed Hanefî'nin bir geyiği takip ederek eşi Emine Hatun'u bulduğunu anlatan hikâyede yol göstericilik fonksiyonu İslami özellikler kazanmıştır (Ögel 2003: 578)

Şah İsmail Hikâyesi'nde, Şah İsmail'in bir av sırasında takip ettiği geyik, Gülizar'ın çadırına girerek Şah İsmail ile Gülizar'ın karşılaşmalarını sağlar (Çolak 1994: 164).

Elif ile Yaralı Mahmut Hikâyesi'nde de, Mahmut, bir av sırasında takip ettiği geyiğin girdiği mağaraya girerek Elif'in resmini görür (Alptekin 1982: 29-30).

Akıllı Çoban ile Padişah masalında, padişah, Arap tarafından kaçırılan karısının yerini, bir av sırasında peşinden koştuğu geyiğin izini takip ederek bulur (Özçelik 2004: 38-39)

Melikşah masalında, Peri Kızı, annesinin oyunları sonucu kör edilerek kuyuya atılan Melikşah'ı, geyik yavrularını takip ederek bulur. (Seyidoğlu 1975: 273-276).

Buraya kadar örneklerini verdiğimiz yol göstericilik fonksiyonunda maddi anlamdaki bir yola değinilmektedir. Ancak özellikle İslam'a yönelme temalı pek çok anlatmada yol gösterme, İslamiyet'e götüren yolu göstermeyi yani manevi bir yola yöneltmeyi içermektedir.

İslamiyet öncesi dönemde var olan, hayvanlara kutsal özellikler yüklemek çabaları İslam dini ile birlikte devam etmiştir. Hz. Muhammed ile ilgili olarak anlatılan bazı kıssalarda geyiğe bazı kutsiyetler yüklenmiştir. *Hamza ile Geyik* adlı kıssada Hz. Muhammed'in düşman-

ları tarafından yaralanması olayı, Hz. Hamza'ya avlamak için peşine düştüğü geyik tarafından haber verilir. Kıssa peygamberimizin amcası Hz. Hamza'nın İslamiyet'i kabulü ile son bulur (Cunbur 1982: 71).

Battal Gazi'nin babası Hüseyin Gazi, çıktığı bir av sırasında takip ettiği geyiğin peşinden bir mağaraya girer ve bu mağarada duyduğu bir sesle oğlu Cafer'in (Battal Gazi) dünyaya geleceğini öğrenir (Köksal 2003: 14-15).

Kaygusuz Abdal *Menâkıbnâmesi*'nde, ahu şekline girmiş olan Abdal Musa'yı takib eden Alâeddin Gaybî (Kaygusuz Abdal), Abdal Musa'nın peşinden giderek tekkeye ulaşır ve Abdal Musa'ya mürit olur (Güzel 1999: 90-91).

Hakim Ata Menkıbesi'nde, Hoca Celaleddin, Hakim Ata'nın mezarını geyiklerin yol göstericiliği sayesinde bulur (Köprülü 2003: 111).

Hz. Muhammed ve Geyik menkıbesinde, kâfir avcılar tarafından vurulup esir edilen geyiğin Hz. Muhammed'in, yaşamını ortaya koyduğu, kefilliğiyle çocuklarını emzirmek için avcılar tarafından salınmaması ve her türlü engelle rağmen zamanında geri gelerek Hz. Muhammed'e verdiği sözü tutması karşısında şaşırıp kalan kâfirlerin Müslüman olmaları anlatılır (Tuğrul 1969: 187-188).

Daha önceki bölümde ele aldığımız av yasağı konusunun İslami temellerinde bu ve buna benzer kıssaların yattığını düşünmek elbette ki yanlış olmayacaktır. Bu kıssada geçen ana geyik yoluyla bütün geyik soyuna bir kutsiyet kazandırılmış, sonra da bu mübarek sayılan hayvanın avlanmasının avcılar için tehlike yaratacağına inanılmıştır.

Ç. Şekil Değiştirme Unsuru Olarak Geyik

Hayvanlar, ilkel Türk insanın zihninde endişe veren varlıklar olarak ka-

bul edilmektedir. Sürülerine saldırıp beslediği hayvanları yiyen yabancı hayvanlardan korkan ilkel insan, onları daha rahat avlamak için onların şekline girmenin faydalı olacağına inanmıştır. Kendisinde olmayıp ama hayvanlarda olan, gerek fiziksel gerekse de içgüdüsel güçleri elde edebileceğini düşünen ilkel insanın, hayvana benzeme adına, hayvanı taklit etmesi de sık karşılaşılan bir durumdur. Bir hayvanın postunu giyinmenin, onun kafasını taşımanın, onun gibi sesler çıkarmanın amacı o hayvan olmak ve ona dönüşmektir. Böylece taklit ettiği hayvanın dilini konuştuğunu sanan ilkel insanın, karnını doyurmak için avlamaya mecbur olduğu hayvanı avlaması da daha kolay olacaktır. Yani, ekonomik kaygılar hayvanları taklit etmenin sebepleri arasındadır. İlkel insan, geyiğin sesini taklit ederek ya da postunu giyerek geyiklerin dünyasına girdiğini, geyik olduğunu; kurt gibi uluyarak da kurda ait olan özellikleri taşıdığını ve kurt olduğunu düşünür. Böylece taklit ettiği hayvanla eşit düzeye geldiğine inanır (Roux 2005: 231). Görüldüğü üzere insanların hayvan şekline dönüşme isteğinin temelinde hayvanlardan korkmaları, onların güçlerinden faydalanmak adına onları taklit etmeleri ve avcılık temelli ekonomik kaygıları yatmaktadır.

Özellikle hayvanları taklit ederek onların güçlerinden faydalanma isteği, tarihi süreç içerisinde incelendiğinde, bu isteğin Şamanizm'e ait bir unsur olduğu dikkatimizi çekecektir.

Şaman olma yolundaki şaman adayının ruhunun şeytanlar tarafından alıkoyma olduğu sırada bir kuşa ya da başka bir hayvana dönüştüğü inancı Eliade tarafından tespit edilmiştir (Eliade 1999: 60).

Şamanizm'de her şamanın, gizli tuttuğu bir ye-kıla'sı yani ana-hayvanı vardır (İnan 1998a: 458). Zayıf Şaman-

ların ye-kıla'sı bir köpektir; daha güçlü olanlarınkı boğa, tay, kartal, sığın ve boz ayı olabilir (Eliade 1999: 117). Aslında ye-kıla kavramı Orta Asya halklarında çok sık karşımıza çıkan hayvan-ata, hayvan-ana kavramlarını açıklamakta bize yardımcı olmaktadır. Hayvan-ata ve hayvan-anaların birer koruyucu ve yardımcı ruh olarak insanlara yardım ettiği inancı, Şamanist Orta Asya halklarının dünyayı algılayışlarının temelinde yatmaktadır. Bu halklar için bu ruhların çoğu hayvan biçimlidir. Örneğin bu ruhlar, Sibiryalı ve Altaylı haklarda ayı, kurt, geyik, tavşan, her çeşit kuş (özellikle kaz, kartal, karga, baykuş) ve iri solucanlar şeklinde görünebildikleri gibi, hayalet, hortlak, orman ruhları, toprak ve ocak ruhları, vb. olarak da ortaya çıkarılabilirler (Eliade 1999:116).

İşte, Şamanlara ve insanlığa yardım eden bu ye-kıla'lar daha önceki bölümlerde ele aldığımız av yasağı konusunun sebeplerinden de biri olabilir. İlkel insan elbette ki kendisine yardım ettiğini düşündüğü hayvanları öldürmek istemeyecektir. Ancak geyikten başka bir hayvanla ilgili yaygın ve belirgin bir av yasağının olmayışı bu görüşü pek de desteklememektedir.

İnsanlar daha sonraki dönemlerde ilkelliklerinden kurtulup dünyayı daha gerçekçi olarak algılamaya başladıklarında bile daha önceki dönemlerden kalma alışkanlıklarını terk etmemişler, hatta mensup oldukları yeni dinlere de bu alışkanlıkları dâhil etmeyi başarmışlardır. Bir dönem, Budizm dinine mensup olan Türkler, bu dindeki bazı şekil değiştirme unsurlarını da görerek bu hadiseyi daha sonraki dönemlerde İslamiyet'e taşımışlardır.

Buda ile ilgili olarak anlatılan birkaç masal metninde Buda ve geyik ilişkisi esasına dayalı şekil değiştirme olayı dikkatimizi çekmektedir. Bu masalların

ilkinde ceylan şeklinde dünyaya gelen Buda'nın, Benares Kralı Brahmadata'yı ceylan avından nasıl vazgeçirdiği anlatılmaktadır (Ruben 2004: 33-34).

Dantipala adlı geyik avlamayı seven bir beyin, geyik şeklinde doğan Buda'yı öldürmesinin sonucunda cehennemin içinden çıkan alevlerin içinde kalarak ölmesi anlatılır (Ruben 2004: 35-36).

Buradan anlaşılıyor ki İslami dönemde çok sık karşımıza çıkacak olan şekil değiştirme hadisesinin temelinde yatan bir diğer sebep de daha önceki dönemlerde dâhil olunan dinlerin etkileridir.

Anadolu masallarında bu durum genellikle bir hayvanın ayak izinde biriken suyu içen insanın izin sahibi olan hayvana dönüşmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Anadolu masallarında bu hayvan genellikle geyiktir.

Bacı Bacı Can Bacı masalında, geyik izinde biriken suyu içen erkek kardeş geyiğe dönüşür (Günay 1975: 335-337).

Oduncunun Çocukları masalında, ceren izine biriken suyu içen erkek kardeş cerene dönüşür (Özçelik 2004: 38).

Hani Ya Bacımın Ayağı? masalında, geyik izine biriken sudan içen erkek kardeş geyiğe dönüşür (Sakaoğlu 2002: 378-380).

Geyik Oğlan masalında, avlanırken susuzluktan içi yanan çocuk, kel bir su yalağından su içince geyiğe dönüşür (Alptekin 2002: 462-464).

İslami içerik taşıyan pek çok anlatmada da evliyaların geyik şekline girmeleri çok sık karşımıza çıkmaktadır. Bu anlatmalarda geyik şekline giren evliya karşısına çıktığı insana İslam yolunu gösterir, onu kötü bir durumdan kurtarır ya da yol gösterir.

Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî'de, Seyyid Gazi, mezarını ziyarete gelen Bekce, Habib Hacı ve Hacım

Sultan'ın karşısına bir sığın (alageyik) şeklinde çıkar (Gölpınarlı ty.: 83).

Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî'de, Rasûl Baba, kâfir beyinin ve adamlarının karşısına bir altın geyik şeklinde çıkar ve daha sonra da güvercin olur. Resul Baban'ın son olarak da insan şekline girdiğini gören kâfir beyi ve adamları onun bu kerametinden etkilenerek imana gelirler. (Gölpınarlı ty.: 86).

Vilâyetnâme-i Sultan Şucâuddîn'de, Sultan Şucâuddîn, geyik donuna girerek Baba Hâki ve erenlerini çölde açlıktan ölmekten kurtarır (Ocak 2003: 208).

D. Hükmedilen Hayvan Olarak Geyik

Yabani hayvanlara hükmetme motifli anlatmalar, Türk folklor ürünlerinde sıkça görülmektedir. Yabani hayvanlara karşı savunmasız durumdaki ilkel insanın zihninde, yabani hayvanlarla ilişki kurup onların güçlerinden faydalanma arzusu ilkel insanın zihninde önemli bir yer tutar. Bu arzunun sonucunda, geyikle ilgili olarak anlatılan ve İslami özellikler taşıyan anlatmalar da ortaya çıkmıştır.

Şamanlar, yeraltına iniş ve gökyüzüne çıkış törenlerinde, yardımcı ruhları sembolize eden hayvanların seslerini ve davranışlarını taklit ederek onların uça, yüzme ve hızlı koşma gibi güçlerinden faydalanmaya çalışmaktadır. Bu taklitleri yapan şaman, artık bir bakıma hayvan-ruh olmuştur. Yani taklit ettiği hayvanların özelliklerini kazanmıştır.

Altaylı kamların okuduğu bir dua da geçen;

“Alas! Alas! mıygak adım

Sığın, mıygak högelik ben” yani,

“Bindiğim hayvan geyik, sığın...”

sözü, kamların hayvanları yeraltına iniş ve gökyüzüne çıkış törenlerinde kullandıklarına olan inancı göstermektedir (İnan 2000: 83). Bu durum, İslami içerik

taşıyan menkıbelerle birlikte “*Geyiğe merkeb-i evliya derler.*” atasözüne dönüşür. Bu atasözü Geyikli Baba'nın geyiklere binmesiyle de yakından ilgilidir.

Yabani hayvanlara hükmetme motifi, özellikle İslam velilerinin kerametleri arasında sıkça rastladığımız bir durumdur. Özellikle daha önce de değindiğimiz “Hz. Muhammed ve Geyik” kıssasına dayandığını düşündüğümüz sebeplerden olsa gerek, evliya ile geyik arasında sıkı dostluklar mevcuttur.

Hasan Dede'nin de geyiklerle olan yakınlığı, yanına tuz alarak dağlara çekilip geyiklere tuz yalattığı şeklinde rivayet edilir (Ocak 2003: 215-216).

Koyun Baba da geyiklerle sık sık arada görülür ve onlara, sırtlarında taş taşır (Önder 1972: 40-41).

Kayseri'de imamlık yapan Hasan Baba'nın da, halkı bir türlü doğru yola sokamadığı için dağlara çıktığı, orada geyikler ve ceylanlarla konuşurken görüldüğü rivayet edilmektedir (Önder 1966: 83-84).

Burada özellikle dikkatimizi çekecek olan rivayet Geyikli Baba'ya ait olanıdır. XIV. yüzyılda Bursa civarında yaşayan Geyikli (Ahulu) Baba, Bizans'la mücadele eden derviş-gazilerden biridir. Dağlarda geyiklerle dolaştığı ve geyikleri binek olarak kullandığı için bu lakapla anıldığı bilinmektedir (Turyan 1982: 64; Ocak 2000: 207). Bursa kuşatması sırasında ordunun önünde bir gazala binerek elindeki altmış okkalık bir kılıçla savaştığına dair rivayetler mevcuttur (Evliya Çelebi ty.: 423; Köprülü 2003: 242).

Geyikli Baba'nın menkıbevi şahsiyetiyle ilgili olan bu anlatmalar, Anadolu'da yaygın olarak söylenegelen “Geyiklere merkeb-i evliya (evliyanın bineği) derler.” (Boratav 2003: 71) atasözünün kaynağını oluşturmaktadır. Bu atasözünün temelinde Altay kamlarının duasında geçen “Bindiğim hayvan geyik,

sığın...” (İnan 2000: 83) sözünün yatıyor olması yüksek bir ihtimaldir.

Geyikli Baba ile ilgili olarak anlatılan başka bir menkıbede, Abdal Musa'nın kendisine bir ateş parçasını pamuk içerisine koyarak göndermesine karşılık Geyikli Baba da Abdal Musa'ya bir kâse içerisinde geyik sütü yollar. (Köprülü 2004: 382-383).

Pir Sultan Abdal'ın şu kıtası evliyalara geyiklerle olan münasebeti hakkındaki inancın bir başka ifadesidir:

*Haberim duyarsın geyikler ile
Yaramı sararsın şehidler ile
Kırk yıl dağda gezdim geyikler ile
Dost senin derdinden ben yana yana*

(Ocak 2003: 216).

Cabbar Dede menkıbesinde, geyiğine binen Cabbar Dede Yavuz Sultan Selim'in huzuruna varır (Kavcar-Yardımcı 1990: 52-55).

Hacı İbrahim Dede menkıbesinde, Hacı İbrahim Dede'nin harmanı yüzlerce geyik tarafından sürülür ve savrulur (Kavcar-Yardımcı 1990: 49-50).

Molla Köyü menkıbesinde, köyün imamı mollanın çift sürerken öküz yerine kullandığı hayvan geyiktir. (Kavcar-Yardımcı 1990: 177).

Baba Hızır menkıbesinde, caminin yapımı sırasında Baba Hızır'ın keremetiyle geceleri sırtlarında taşıdıkları kerestelerle caminin bitmesine yardımcı olan hayvanlar geyiklerdir (Yeşildal 2005: 12).

Leyla ile Mecnûn hikâyesinde, Leyla'nın aşkından divane olan Mecnun'a dağlarda gezerken yabani hayvanlar eşlik etmektedir. Bu hayvanların başında da geyik gelmektedir (Şenocak 2000: 244, 267, 271, 275, 280).

G. İnanma Unsuru Olarak Geyik

Yukarıda saydığımız çeşitli nedenlerden dolayı, hayvanlarla ilişki içerisinde olan insanlar, onlarla ilgili farklı

inanmalara sahiptirler. Aslında yukarıda açtığımız başlıkların hepsi birer inanmadır. Bu bölümde ele alacağımız inanmalar yukarıdaki başlıklar içerisinde kendilerine yer bulamadığımız inanmalardır.

Afyon'daki mezar taşları üzerinde bulunan işlemlerde geyik sembollerine de rastlanmaktadır (Tanyu 1987: 196). Mezar taşlarına hayvan sembollerinin işlenmesini insanların hayvanlarla daha önce yaşadığımız çeşitli sebeplerden dolayı ilişki kurma çabalarıyla açıklanabilir. Özellikle dinî temelli inanışlarda geyik kutsal bir varlık olarak kabul edilmiştir. Bu noktadan hareketle, geyik sembolü mezar taşlarının sahiplerinin dinî özellikleriyle öne çıkmış şahıslar olduğunu düşünmek de yanlış olmayacaktır. Bu geyik sembolleri bir bakıma bereketin de sembolüdür (Tanyu 1987: 197).

Anadolu'da geyik sürüsünün geçtiği yere hayır ve iyiliğin geldiğine inanılır. (Bennofoy 2000, I: 378).

Yörüklerde geyiğin bolluk ve bereketle ilgisi bulunduğu tespit edilmiş, Yörüklerin malları ve çocuklarının sayısının, aşiretin yaşadığı yerdeki geyiklerin sayısının artması veya eksilmesi ile ilgili olduğunun kabul edildiği görülmüştür (Ocak 2003: 216-217). Geyiğin uğurlu bir hayvan olduğuna, dolayısıyla kötü gözden, nazardan koruyucu bir vasfı bulunduğu Tahtacı ve Yörüklerde olduğu gibi Anadolu'nun hemen her tarafında inanılmaktadır (Ocak 2003: 217).

Geyiğin boynuzları günümüzde, güçlü bir nazarlık olarak kabul edilmekte ve evlerde duvarlara asılmaktadır.

Binboğa'da yaşayan halkın, Binboğa'nın evliyalara yurdu olması özelliğini açıklamaya çalışırken anlattığı bir olayda geyiğe yüklemiş olduğu özellikler de dikkat çekicidir:

Efendim, Binbuğa pirlere dağı, evliyalara yatağıdır. Evvel zamanda Kızılcık köylü bir adam Binbuğa davarını yayı-

yormuş. Vahşi bir geyik tekesi bu adamın davarını aşmış. Davarları altmış tane geyik yavrusu doğurmuş. Adam sevinmiş. Ertesi yıl gene davarını almış. Binboğa'ya çıkmış, kazanmayı beklerken bir yıl önce davarı aşan teke gelmiş ve geçen yılın yavrularını almış götürmüş, yalçın tepelere saklamış. Herif az kalsın ölüyormuş. Bir daha tövbe etmiş. Ama oğlaksız kalmış... İşte, Binbuğa böyle bir Binboğa'dır (Yalman 1977: 357).

Afyon bölgesindeki ünlü yatır Uzun Kız'ın geyiklerin çobanı ve koruyucusu olduğuna inanılmaktadır (Boratav 2003: 81).

Kızılbaşlık kavramı ile ilgili olarak yapılan bir araştırmada, Kızılbaşlığın temel ayinlerinden biri olan musahiplik ayininde, musahip adaylarının üstünün bir geyik postuyla örtüldüğü tespit edilmiştir (Bayatlı 1957: 22).

H. Benzetme Unsuru Olarak Geyik

Geyik, Türk edebiyatında süsleyici bir unsur olarak kullanılmıştır. Geyiğin bu süsleyicilik unsurlarının başında, benzetme unsuru olarak kullanılması gelmektedir. Daha önce ele aldığımız yol göstericilik fonksiyonunda, geyiğin sevgiliye giden yolu gösterdiği hatırlanılacak olursa bir bakıma sevgilinin geyiğe benzetilmesinin sebebi de ortaya çıkacaktır. Yol göstericilik fonksiyonunda geyik, sevgiliye götüren araçtır. Bu yüzden de sevgiliyle ilişkilendirilmesi doğaldır. Geyik, gerek özel olarak gözlerinin gerekse de bütün itibariyle vücudunun sevgiliye benzetilmesiyle halk ve âşık şiirindeki yerini almıştır.

Aşağıda verilen ninnide, çocuğun kaşları, geyiğin kaşlarına benzetilmiştir.

*Karşı karşı kayalar,
Çifte çifte dayılar,
Dayının biri yaşlıca,
Biri hilâl kaşlıca,*

Oğlum ceylan kaşlıca! (Çelebioğlu 1995: 279-280).

Karaca Oğlan, Barçın Yayla'sında gördüğü güzellerin gözlerini cerenin gözlerine benzeterak onların güzelliğini tarif etmektedir.

Barçın Yaylası'nda bir güzel gördüm

*Kaşları hilâl gözleri cerandır
Yanaklarında al al gülleri var*

Dili bülbül kendisi bir şahandır (Sakaoğlu 2004: 598-599).

Aşağıda verilen mânide ise, sevgilinin âşığı, bir ok gibi yaralayan gözleri, ahunun gözlerine benzetilir.

*Ah o gözler o gözler,
Bahmiler ah o gözler,
Beni vuran oh degül
Yârdaki âhu gözler* (Elçin 1990:

18).

Aslı'yı arayan Kerem, selvi ağacına Aslı'nın yerini sorarken söylediği türkünde Aslı'yı marala benzetir.

*Dur Selvi, dur, sana haber sorayım
Selvi ağacı, senin Maral'ın hanı
Dinle gel, dinle, ver benim cevabım
Selvi ağacı, senin Maral'ın hanı*

(Öztelli 2002: 311).

Gevherî, sevgilisinin güzelliklerini tarif ederken, sevgilisin gözlerini ahunun gözlerine sevgilisini ise cerene benzetmektedir.

Âhu gözlüm neye melil gezersin

Kuğu musun ceyran mısın nesin sen

Gören haşıkların bağrın ezersin

Kuğu musun ceyran mısın nesin sen

(Elçin 1998: 238-239).

Örneklerini verdiğimiz metinlerden anlaşılıyor ki geyik, Anadolu-Türk folkloru ürünlerinin hemen hepsinde yerini almıştır. Bu yer alış, hayvanların Türk insanının ekonomik mecburiyetlerinden ve dinî inanışlarından kaynaklanan inanmalar topluluğunun etkileriyle izah edilebilmektedir. Türk folklor ürünlerin-

de yer alan diğer hayvanlar üzerinde de müstakil çalışmalar yapılacak olunursa Türk insanının zihnindeki hayvan-insan ilişkisinden kaynaklanan inanmalar ve sebepleri daha rahat anlaşılacaktır.

KAYNAKÇA

Alptekin, Ali Berat (1983), “Elif ile Yaralı Mahmut Hikâyesi”, *Türk Folkloru Araştırmaları*, 23–46.

Alptekin, Ali Berat (2002), *Taşeli Masalları*, Ankara.

Bayathı, Osman (1957), *Bergama’da Alevî Gelini ve İnançları*, İzmir.

Belekoğlu, Nabi (1974), “Toroşlar, Geyik Avcısı ve Aksakallı İhtiyar”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 25 (299), Haziran 1974, 7018.

Bonnefoy, Yves (Yön.) (2000), *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, Ankara.

Boratav, Pertev Naili (2003), *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul.

Cunbur, Müjgân (1982), “Folklorumuzda ‘Geyik’ Motifi Üzerine”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II, Halk Edebiyatı*, 71-95.

Cunbur, Müjgân (2005), *Karacaoğlan*, İstanbul.

Çelebioğlu, Amil (1995), *Türk Ninniler Hazinesi*, İstanbul.

Çolak, Faruk (1994), *Şah İsmail Hikâyesi Üzerine Mukâyeseli Bir Araştırma*, Kayseri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.

Eberhard, D. Wolfram (1996), *Çin’in Şimal Komşuları*, Ankara.

Elçin, Şükrü (1990), *Türkiye Türkçesinde Maniler*, Ankara.

Elçin, Şükrü (1998), *Gevherî Divânı*, Ankara.

Eliade, Mircea (1999), *Şamanizm*, Ankara.

Ergin, Muharrem (1999), *Orhun Abideleri*, İstanbul.

Ergin, Muharrem (2004), *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara.

Esen, Ahmet Şükrü (1986), *Anadolu Türküleri*, Ankara.

Evlîya Çelebi (ty.), *Tam Metin Seyahatname I*, İstanbul.

Gökşen, Cengiz (1999), *Giresun Efsaneleri*, Trabzon. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.

Gölpınarlı, Abdülbâki (ty.), *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî “Vilâyet-Nâme”* yy.

Gül, Mehmet (1998), “Doğu Karadeniz’de ve Kırgızistan’da Anlatılan ‘Geyik Ana’ Efsanesi Üzerine Bir Deneme”, *Millî Folklor*, (40), 41-42.

Günay, Umay (1975), *Elazığ Masalları*, Erzurum.

Güzel, Abdurrahman (1999), *Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî) Menâkıbnâmesi*, Ankara.

Inan, Abdülkadir (1998), *Makaleler ve İncelemeler I*, Ankara.

Inan, Abdülkadir (2000), *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara.

Kavcar, Cavit-Mehmet Yardımcı (1990), *Efsanelerimiz*, Malatya.

Karadavut, Zekeriya, *Kırgız Masallarındaki Mitolojik Unsurlar I*,

[http://www.haberakademi.net/default.asp ? inc=makaleoku&hid=223](http://www.haberakademi.net/default.asp?inc=makaleoku&hid=223)

Köksal, Hasan (2003), *Battal Gazi Destanı*, Ankara.

Köprülü, M. Fuat (2003), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara.

Köprülü, M. Fuat (2004), *Edebiyat Araştırmaları II*, Ankara.

Ocak, Ahmet Yaşar (2000), *Babâiler İsyanı (Alevîliğin Tarihsel Alt Yapısı)*, İstanbul.

Ocak, Ahmet Yaşar (2003), *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul.

Ögel, Bahaeddin (2003), *Türk Mitolojisi I*, Ankara.

Önder, Mehmet (1966), *Anadolu Efsaneleri*, Ankara.

Önder, Mehmet (1972), *Şehirden Şehire II*, İstanbul.

Özçelik, Mehmet (2004), *Afyonkarahisar Masalları, Araştırma, İnceleme*, Isparta.

Öztelli, Cahit (2002), *Evelinin Önü*, İstanbul.

Roux, Jean-Paul (2005), *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, İstanbul.

Ruben, Walter (2004), *Eski Metinlere Göre Budizm*, İstanbul.

Sakaoğlu, Saim (1992), *Efsane Araştırmaları*, Konya.

Sakaoğlu, Saim (2002), *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*, Ankara.

Sakaoğlu, Saim (2004), *Karaca Oğlan*, Ankara.

Selçuk, Ali (2004), *Tahtacılar*, İstanbul.

Seyidoğlu, Bilge (1975), *Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar*, Ankara.

Seyidoğlu, Bilge (1985), *Erzurum Efsaneleri*, Ankara.

Şenocak, Ebru (2000), *Leylâ ile Mecnûn Hikâyesi Üzerine Mukâyeseli Bir Araştırma*, Elazığ. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.

Tanyu, Hikmet (1987), *Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar*, Ankara.

Tuğrul, Mehmet (1969), *Mahmutgazi Köyünde Halk Edebiyatı*, İstanbul.

Turyan, Hasan (1982), *Bursa Evliyaları ve Tarihi Eserleri*, Bursa.

Yalman, Ali Rıza (1977), *Cenupta Türkmen Oymakları II*, (hzl. Sabahat Emir) Ankara.

Yeşildal, Ünsal Yılmaz (2005), *Baba Hızır (Hazır) Efsanesi*, Konya. Yayınlanmamış yüksek lisans semineri.